

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЯ

На сучасному етапі розвитку лінгвістики тексту викликає пильну увагу дослідження індивідуального мовлення. Актуальність цього напрямку полягає в тому, що мовленнєва творчість вказує не тільки на конкретну манеру або відтворює мовну картину світу особистості, але й відображає загальні мовні риси окремого націолекту.

Взагалі слід погодитися з В.В. Виноградовим, який стверджував, що в індивідуальному мовленні розкриваються більш повно та гостро загальні особливості та процеси мовного розвитку.¹ Поділяючи цю точку зору, треба зазначити, що найбільш яскраво вказана тенденція виявляє себе в белетристиці. Цієї думки дотримується також український філолог О.Д. Пономарів, який зазначає, що стиль художньої літератури являє собою сплав, у якому відображається все багатство національної мови.² Російський філолог Б.В. Томашевський підкреслює, що вивчення властивостей художнього мовлення належить до лінгвістики, науки, що вивчає мовлення у всіх його проявах.³ Однак відображаючи картину світу та процеси розвитку мови в своїх художніх текстах, письменник використовує також той лінгвістичний досвід, який формувався на базі існуючої літературної та розмовної мови. Російська філологиня Е.С. Кубрякова також підкреслює, що людина оперує своєрідними слідами досвіду, котрі виникли як наслідок відображення світу.⁴

Тому існують думки, що дослідження індивідуального мовлення не є об'єктом дослідження лише філології. Так, філолог-романтик Ф.І. Буслаєв зазначає, що поняття про індивідуальне мовлення заступає за галузь філології тому, що стиль відомого письменника визначається характером автора.⁵ Цю точку зору поділяє також Г.О. Винокур: *“...досліджуючи мову письменника або його окремих творів з метою з'ясування, що являє собою ця мова по відношенню до пануючого мовного ідеалу, вступаємо на міст, який веде від мови до чогось зовнішнього, загального надіндивідуального до самої особистості письменника.”*⁶ М.П. Брандес підтримує також думку Ф.І. Буслаєва та В.В. Виноградова і зауважує, що в індивідуальному мовленні письменника відображені ті тенденції, які визначаються свідомістю, поетичними, релігійними, етичними особливостями, зумовленими спе-

цифічними стилістичними рисами епохи в художній літературі.⁷ В.В. Виноградов зазначав не тільки вплив даної епохи на індивідуальне мовлення письменника, а й навіть вплив стилів жанру.⁸

Досліджуючи проблематику індивідуального мовлення та мови в різні часи, такі видатні філологи, як В. Гумбольдт, Г.О. Винокур, М.П. Брандес, Е.Г. Різель, В.В. Виноградов, О.В. Чичерін та інші, єдині в тому, що за кожним текстом стоїть мовна особистість. Текст, на думку Е.С. Кубрякової, – готовий мовленнєвий твір, тому він може розглядатися, як мова в дії.⁹ Вона підкреслює, що текст виступає як результат системи мови і якихось її елементів будови, та при сприйнятті цього тексту ми спостерігаємо, як функціонувала мова та як використовувалась вона тим, хто творить цей текст.¹⁰

Отже, це дозволяє зробити висновок, що індивідуальне мовлення є доречним дослідити на художніх текстах письменника як майстра красної словесності, в текстах котрого відбито мовну картину світу та мовний досвід його народу. Адже кожний письменник використовує національну мову, здійснює добір індивідуальних мовних засобів залежно від задуму художнього твору, своїх лінгвістичних та стилістичних уподобань. Незважаючи на те, що у мові кожного письменника присутня загальнонародна мова, простежується також індивідуальна манера мовлення, викладення змісту, певна картина світу, і все це спостерігається в індивідуальній манері художнього мовлення. Тому слід зазначити, що дослідження особливостей художнього слова стосується не тільки філології, а й перехрещується з психологією, соціологією та іншими науками.

На думку таких філологів, як А.Д. Белова, І.К. Білодід та Г.М. Поспелов, дослідження індивідуального мовлення не є новим і бере початок ще з античності, де вивчення індивідуального мовлення було пов'язано з риторикою, яка формувала правила ораторського мистецтва.

Однак для вираження індивідуальних особливостей мовлення у лінгвостилістиці співіснують різні терміни: *“ідіостиль”*, *“ідіолект”*, *“індивідуальний стиль”* та інші, які потребують термінологічної визначеності. А на думку філолога В.П. Григор'єва, *“термінологічна визначеність не байдужа до концепції, вона може формувати, але здатна й звичайно стримувати її розвиток.”*¹¹ У сучасній філології, як зазначають лінгвісти О.І. Северська та С.Ю. Преображенський, простежується певна суперечливість у використанні термінів для позначення особливостей індивідуального мовлення, і це відображає факт певної синонімії цих термінів, що підтверджують навіть словни-

ки.¹² Тому є доречним дослідити використання цих термінів у сучасній філологічній думці та проаналізувати їх дефініції.

Так, український філолог І.К. Білодід стверджує, що “сам термін ‘стиль’ належить до слів з дуже широким значенням і використовується для назви багатьох понять у літературі, мистецтві, архітектурі, праці, діяльності і под.”¹³ Багатозначність цього терміна історично зумовлена, що зазначає і філолог Г.М. Поспелов: *“термін ‘стиль’ виник у римській літературі як метонімічне позначення особливостей ‘написання’ – словесного строю творів того чи іншого автора, їх словесної форми.”*¹⁴ Тому, на думку І.К. Білодіда, цей термін ще у латинській мові метафорично перетворюється і вживається у значенні манери письма, способу викладення думки.¹⁵ Однак пізніше німецький письменник Й.В. Гете вже розмежовує поняття “стиль” і “манера”.¹⁶ Сучасний філолог Л.І. Новиченко дефінує “стиль” як *“своєрідність творів письменника, котра простежується у специфічних особливостях змісту і форми.”*¹⁷ Філолог В.О. Ковальов також підкреслює, що стиль складається з форми та змісту.¹⁸

Більш за те, російський філолог О.В. Чичерін вважає, що категорія *“стиль письменника”* є лише літературознавчою категорією. Він пояснює це тим, що поняття *“стиль”* має на увазі єдність слова та образу, образу та композиції, композиції й ідей поетичного твору, а лінгвістичний підхід, на його думку, огорожує стиль від контакту його зі сферою ідей.¹⁹ Таким чином, О.В. Чичерін отожднює стиль з ідеєю, тим самим надаючи цьому терміну філософського відтінку та абстрактності.

Цієї думки дотримується також О.С. Кухар-Онишко, який зазначає, що *“стиль – естетична система, що охоплює і регулює всю структуру художнього твору, пронизує його зміст і форму, тому й не можна розглядати стиль лише як формальну категорію або особливості художньої мови. І зовсім неприпустиме ототожнення стилю із стилістикою як мовознавчою дисципліною.”*²⁰ Філолог Г.М. Поспелов підтримує цю думку і зауважує, що *“стиль – це властивість експресивно-образної форми художніх творів у конкретній єдності її предметних, композиційних та мовленнєвих деталей, який сприймається естетично. Терміном ‘стиль’ і слід позначити естетичну конкретність художньої форми твору. Це – стиль у власному значенні слова. По відношенню до стилю твору всі сторони і властивості його змісту є стилетворчими чинниками.”*²¹ Тому Г.М. Поспелов припускає, що *“у позначенні терміном ‘стиль’ естетичної та змістовної єдності усіх сторін форми літературно-художніх творів і заклю-*

чається широке загальномистецтвознавче значення цього терміна. Однак цей самий термін часто використовується у більш вузькому значенні – для позначення мовленнєвої виразності твору.²² Виходячи з цього, слід зауважити, що Г.М. Поспелов, як і О.В. Чичерін та О.С. Кухар-Онишко, вважають стиль суто літературознавчою категорією.

На думку М.П. Брандес, *“індивідуальний стиль – це система прийомів організації мовних засобів з метою об’єктивізації змісту твору; в повному обсязі визначається як естетичною свідомістю митця, яка втілена в творі у формі ‘образу автора’ – оповідача, так і індивідуальністю автора та специфічних мовних засобів. Здібності, схильності та особливості письменника як певного соціального та психологічного суб’єкта виявляються в мовній будові виразних та зображувальних форм. Традиційно цей вид формування зветься стилем (манерою) письменника”*.²³ Таким чином, М.П. Брандес розрізняє індивідуальний та мовний стиль. Філолог І.К. Білодід також передбачає, що стиль складається з літературного стилю, який *“вміщує в своєму понятті індивідуальну манеру окремого письменника, сукупності художніх засобів його творів та комплекс ідейно-художнього, естетичного напрямку літератури певної доби, характерні риси певного твору, жанрів”*,²⁴ словесного стилю, *“який створюється всім процесом мовного розвитку, мовної комунікації, він є витвором народу і його майстрів у галузі словесно-художньої творчості”*,²⁵ та мовного стилю – *“це мовна манера на відміну від мовних фактів, явищ і рис як до головного змісту свого поняття, своєї природи, факторів, що забезпечують найефективніше, найбільш цілеспрямоване естетично оформлене вираження певної ідеї, мовний стиль – не форма виразу в словесно-художньому чи іншому творі мистецтва слова, а частина, важливий компонент самої структури твору”*.²⁶

Однак в лінгвостилістиці останнім часом активно використовуються також терміни для вираження індивідуальних особливостей мовлення *“ідіолект”* та *“ідіостиль”*. Більш за те, філолог В.П. Григор’єв стверджує, що *“ідіолект як загальнолінгвістичний термін давно укорінився в мовознавстві, його значення більш або менш стійке”*.²⁷ І цю думку підтверджує певна єдність дослідників у визначеннях цього терміна. Так, Б. Блох дефінує цю лексему як *“сукупність можливих висловлювань конкретного мовця у конкретний час”*.²⁸ Сучасний український філолог А.М. Науменко вважає, що ідіолект – це стиль конкретної людини та є нижчим рівнем мовленнєвої системи після функціонального стилю.²⁹

На думку англійського лінгвіста Р.Х. Робінса, ідіолект – це мовленнєві навички окремого індивіда.³⁰

Роджер Т. Белл зауважує, що *“сувора прив’язаність до свідчень одного інформанта призведе фактично до описання не діалекту або мови, а ідіолекту,”*³¹ який, на думку Роджера Т. Белла, треба досліджувати у мовленнєвому акті.³²

Американський лінгвіст Д. Крех зазначає, що *“ідіолектом є загальна сума характеристик якогось індивіда, які відрізняють його від інших індивідів.”*³³

Німецький лінгвіст М. Юсслер звертає увагу на те, що ідіолект – *“своєрідна особлива форма мовлення індивіда (характерна мовленнєва манера).”*³⁴

Г. Хаммарштрюм, також німецький лінгвіст, дефінує ідіолект *“як мову індивіда.”*³⁵ На його думку, ідіолект включає в себе не лише мову як систему систем та решту знань, які дозволяють індивіду здійснити мовленнєвий акт, а й мовлення.³⁶

Розглянувши ці дефініції, слід підкреслити залежність особливостей ідіолекту від виду мовлення, тобто письмового чи усного мовлення.

Згідно з Г. Хаммарштрюмом, особливості ідіолекту письмового мовлення слід поділити на:

- екстралінгвістичні (особливості оформлення тексту);
- лінгвістичні (морфологічні, семантичні, синтаксичні та стилістичні).³⁷

Г. Хаммарштрюм підкреслює мультилектність індивіда. Він вважає, що на ідіолект впливає націолект та соціолект, але слід погодитися з А.М. Науменком, який зазначає також *“вплив статевого чинника – стателекту.”*³⁸

Однак існують думки, що ідіолект взаємопов’язаний з ідіостилем і є його складовою частиною. Так, російська філологиня І.І. Ковтунова, зіставляючи *“ідіостиль”* та *“ідіолект”*, зазначає, що *“ідіостиль” логічно ширше ‘ідіолекту’ та трактується як уся сукупність мовних виразних засобів автора, у той час як компонентами ідіолекту є важливіші риси ідіостилю.”*³⁹ Лінгвіст В.П. Григор’єв, навпаки, ототожнюючи, ці два терміни, підкреслює, що *“усякий ідіостиль як факт сучасної літератури є одночасно і ідіолектом.”*⁴⁰

Філологи О.І. Северська та С.Ю. Преображенський вбачають в ідіолекті *“один з можливих етапів системи поетичної мови, яка складається в результаті засвоєння її структури.”*⁴¹ Вони також підкреслюють нестабільність ідіолекту і зазначають, що *“внутрішня систем-*

на еволюція ідіолекту може бути представлена у вигляді послідовної зміни парадигм пізнання мови, згідно з якими формується структура мовного простору.⁴² Виходячи з цього, ідіолект, на думку дослідників О.І. Северської та С.Ю. Преображенського, має певні семантичні, синтаксичні та прагматичні моделі.⁴³ Також зазначається, що *“розвиток певного ідіолекту мусить відповідати моделі освоєння мовного простору з огляду на семантичні, синтаксичні та прагматичні парадигми його пізнання.”*⁴⁴

Як і російська філологиня І.І. Ковтунова, філологи О.І. Северська та С.Ю. Преображенський вважають, що ідіостиль є ширше ідіолекту та виступає *“одночасно і стилем мови, і стилем мовлення, який диференціюється на основі структурних або конструктивних протиставлень та співвідношень між поодинокими системами вираження.”*⁴⁵

Отже, із проаналізованих термінів вираження індивідуальних особливостей мовлення стає помітним той факт, що термін *“індивідуальний стиль”* є суто літературознавчим. Як зазначалося вище, термін *“стиль”* є взагалі полісемічним, що неприпустимо до терміна, який повинен мати певну семантичну прозорість. Тому однозначно та прозоро дефінувати ідіостиль неможливо. Більш за те, простежуються також різні погляди стосовно дефініції цього терміна. Так, лінгвіст В.П. Григор'єв вбачає належність терміна *“ідіостиль”* до літературознавства, а не до лінгвістики. А філологи О.І. Северська та С.Ю. Преображенський вважають, що ідіостиль досліджується у поезиці. Однак, згідно з запропонованою російською філологинею І.І. Ковтуновою дефініцією, ідіостиль є об'єктом дослідження лінгвостилістики.

Тому є доречним зауважити, що терміни *“ідіостиль”* та *“індивідуальний стиль”* не є суто лінгвістичними. Вони відображають як літературознавчі, так і лінгвістичні аспекти індивідуального мовлення письменника.

На наш погляд, доречніше використовувати термін *“ідіолект”*. Це пояснюється тим, що він короткий та семантично прозорий, тобто має певну термінологічну однопланову визначеність. Це помітно навіть на рівні етимології. Так, термін *“ідіолект”* походить від грецької мови *“idios”* – *“свій”*, *“своєрідний”*, *“особливий”* та *“lekt”* – *“мова”*. Окрім цього, беручи до уваги й той факт, що предметом нашого дослідження є передусім лінгвістичні особливості індивідуального мовлення, термін *“ідіолект”*, як зазначалося вище, є лінгвістичною категорією. На наш погляд, слід прийняти дефініцію цього терміна німецького лінгвіста М. Юсслера: *“Ідіолект – своєрідна, особлива форма мовлення індивіда (характерна мовленнєва манера).”*⁴⁶

Насамперед “в ідіолекті,” – на думку російського письменника Н.І. Толстого, – “перехрещуються багато які компоненти, багато які координати мовної реальності.”⁴⁷ Українська філологиня А.Д. Белова також зазначає, що “мовна особистість може бути унікальною як носій культурного ідіолекту, вона може стати істотним компонентом культурної парадигми. Окрім цього, ідіолект однієї особистості може чинити винятковий вплив на розвиток мови, установлення норми.”⁴⁸ Це дає підстави ще раз зазначити, що дослідження індивідуальних особливостей мовлення сягає за межі філології, а термін “ідіолект” вказує на міжаспектний зв’язок, тому що раніше цей термін був притаманний лише соціолінгвістиці, на сьогодні він стає вже дефініцією лінгвостилистики. Також привертає увагу й той факт, що ідіолект допомагає простежити зв’язок мови через соціолект та конкретного індивідуального мовлення, в якому відображені певні мовні риси націолекту.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ

1. Язык русской литературы в освещении В.В. Виноградова. – М.: Наука, 1990. – С. 339.
2. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1993. – С. 15.
3. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 29.
4. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – С. 51.
5. Буслав Ф.И. О преподавании отечественного языка. – Л., 1941. – С. 161.
6. Винокур Г.О. О языке художественной литературы. – М.: ВШ., 1991. – С. 42.
7. Брандес М.П. Стилїстика немецкого языка. – М.: ВШ., 1983. – С. 252.
8. Виноградов В.В. О языке художественной прозы: Избранные труды. – М.: Наука, 1980. – С. 5-6.
9. Див. пос. 4, с. 4-5.
10. Там само.
11. Григорьев В.П. Грамматика идиостиля. – М., – 1983. – С. 5.
12. Поэтика и стилїстика: 1988-1990. – М.: Наука, 1991. – С. 146.
13. Білодід І.К. Сучасна українська літературна мова. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 19.
14. Поспелов Г.Н. Теория литературы. – М.: ВШ., 1978. – С. 303.
15. Див. пос. 13, с. 19.
16. Гете Й.В. Простое подражание, манера, стиль // Собр. соч. в 13-ти т. – Т. 10. – М., 1937. – С. 403-404.
17. Новиченко Л.И. О многообразии художественных форм и стилей в литературе социалистического реализма. – М., 1959. – С. 7.

18. Ковалев В.А. Многообразие стилей в советской литературе. – М; Л., 1965. – С. 20.
19. Чичерин О.В. Идеи и стиль. – М.: Советский писатель, 1968. – С. 20.
20. Кухар-Онишко О.С. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. – К.: Вища школа, 1985. – С. 160-161.
21. Див. пос. 14, с. 305-306.
22. Там само.
23. Див. пос. 7, с. 252.
24. Див. пос. 13, с. 19.
25. Там само, с. 20.
26. Там само, с. 21.
27. Див. пос. 11, с. 4.
28. Bloch V.A set of postulates for phonemic analysis // Language. – 24. – Baltimore 1948. – P. 3-46.
29. Науменко А. М. Блуканина сучасного перекладу: від глухого кута семіотики до глухого кута когнітивної лінгвістики // Нова філологія. – Запоріжжя: ЗДУ, 2003. – № 3 (18). – С. 203.
30. Цитується за: Белл Т. Роджер. Социолінгвистика. – М.: Международные отношения, 1980. – С. 40.
31. Там само.
32. Там само, с. 45.
33. Там само.
34. Юсслер М. Социолінгвистика. – К.: Вища школа, 1987. – С. 186.
35. Althaus Peter Hans, Helmut Henne, Wiegend Herbert Ernst. Lexicon der Germanistischen Linguistik: Studienausgabe II. – Tübingen: Niemeyer, 1980. – S. 428.
36. Там само, с. 428.
37. Там само, с. 432.
38. Див. пос. 29, с. 204.
39. Очерки истории языка русской поэзии XX века. Поэтический язык и идиостиль: Общие вопросы. Звуковая организация текста / Под ред. В.П. Григорьева. – М.: Наука, 1990. – С. 56.
40. Див. пос. 11, с. 4.
41. Див. пос. 12, с. 147.
42. Там само, с. 148.
43. Там само.
44. Там само, с. 149.
45. Див. пос. 12, с. 147
46. Див. пос. 34.
47. Толстой М.И. Избранные труды. – Т. 2: Славянская литературно-языковая ситуация. – М., 1998. – С. 138.
48. Белова А.Д. Лингвориторический анализ идиолекта // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків: Константа, 2001. – № 536. – С. 123.